

ridicate sub impulsul stăpînirii maghiare și al bisericii catolice, ca : Biserica Neagră din Orașul Stalin, catedralele din Alba Iulia și Sebeș ș.a.

În ceea ce privește arhitectura Țării Românești și a Moldovei, noutatea rezultă nu din materialul înfățișat — în esență același ca în volumul anterior al autorului — ci din rigoarea analizei științifice a problemelor, din grija permanentă de a înfățișa evoluția formelor arhitectonice paralel cu transformările politice, economice și sociale ale Principatelor Române. Aceeași linie este urmată în capitolele următoare, privind arhitectura militară, mănăstirească și civilă, în care, alături de cunoscutele monumente din Țara Românească și Moldova, sînt cercetate și cetățile bisericesti ale sașilor, castelul din Hunedoara, alte castele și case orașenești din Transilvania.

A treia parte a volumului prof. Gr. Ionescu, consacrată arhitecturii în timpurile moderne și contemporane, începe printr-o scurtă privire asupra problemelor urbanistice, de la primele realizări din timpul Regulamentului Organic pînă la aspectele negative ale încercărilor de sistematizare a Capitalei din anii dintre cele două războaie mondiale. Apoi autorul evidențiază curentele de arhitectură care domină epoca, operele de valoare rezultate, dar și haosul producției arhitectonice, privită în ansamblul ei. Se termină arătînd realizările, lipsurile și perspectivele de viitor ale arhitecturii în epoca construirii socialismului.

Condensarea unui material atît de bogat într-un volum de proporții reduse a fost cu puțință numai datorită excepționalelor calități de expunere ale prof. Gr. Ionescu. Reducerea descrierilor de monumente la esențial, alegerea chibzuită a ilustrațiilor și conciziunea redactării (ceea ce autorul numește modest „forma rezumativă a textului”) face din această „relatare” un instrument de lucru folositor nu numai studenților pentru care a fost scrisă, ci și cercetătorilor în genere. Faptul că lucrarea și-a atins pe deplin scopul nu înseamnă însă să uităm promisiunea distinsului autor de a ne da, în formă lărgită și pe baze noi, atunci cînd condițiile vor îngădui, un *Tratat de istoria arhitecturii românești*.

R. C.

PAUL PETRESCU, PAUL STAHL, și arh. ANTON DIMBOIANU, *Arhitectura din Muzeul satului*, Buc., <1956>.

În lipsa unei lucrări de sinteză despre arhitectura țărănească, publicarea unui volum înfățișînd cele mai reprezentative clădiri satești din țară este de un deo-

sebit interes. Lucrarea, prezentată cu mult gust în format de album, începe printr-o scurtă introducere în care se precizează noțiunile esențiale privind modul de împărțire al casei țărănești, tehnica de construcție și elementele decorative.

Urmează descrierea monumentelor, în număr de 25 : 24 case, din colțurile cele mai variate ale țării, și o biserică de lemn din Maramureș; precizăm că cercetarea cuprinde toate clădirile Muzeului. Descrierea este bazată în primul rînd pe imagine : fotografii și desene, abundente și excelent executate, înfățișează vederi exterioare și interioare, detalii de decorație, vetre, anexe gospodărești. Nu ar fi fost de prisos și cîte un plan, eventual și pentru cîte o curte cu gospodărie mai organizată. Ilustrațiile sînt însoțite de un text concis, cuprinzînd date sumare asupra mediului geografic, tipului și condițiilor economice ale satului cărui aparține clădirea respectivă, apoi descrierea propriu-zisă a locuinței : tehnica de construcție, așezarea încăperilor cu modul de încălzire, elementele ornamentale, acareturile. Explicațiile sînt clare, interesante, judicioase¹.

Volumul *Arhitectura din Muzeul satului*, nefiind un ghid al muzeului, nu se atinge de problema mobilierului și a uneltelor din case, ce fac parte integrantă din Muzeu și au o mare însemnătate artistică și etnografică. Ca o prezentare arhitectonică a clădirilor, el poate fi de un real folos arhitecților, etnografilor, decoratorilor, precum și publicului cultivat atras de frumusețile celui mai viu din muzeele țării.

R. C.

SCURTĂ ISTORIE A ARTELOR PLASTICE ÎN R.P.R.,
I — *Arta Românească în epoca feudală*,
București, Ed. Acad. R.P.R., 1957, p. 306.

Publicarea primului volum din *Scurta istorie a artelor plastice în R.P.R.*, consacrat epocii feudale, constituie o dată în istoriografia artei românești, fiind vorba, după cum arată acad. prof. G. Opreșcu în prefață, de „prima încercare de a îmbrățișa într-un tot unitar fenomenul artistic din țara noastră”. Menirea lucrării este, pe de o parte, de a înfățișa manifestările artistice în ansamblul lor și în raporturile lor cu fenomenele politice, economice și sociale care le-au determinat, pe de altă parte, de a oferi cititorului nespecialist un îndrumător ușor de mînit, permițîndu-i să situeze în timp și în spațiu monumentele de arhitec-

¹ O rezervă am avea de făcut, la casa din Curtișoara, privind afirmația autorilor că „această casă este o interpretare țărănească a locuinței fortificate boierești de tipul culei din orînduirea feudală” (p. 14). În realitate, clădirea înfățișată, spre deosebire de alte locuințe țărănești din regiunea deluroasă a Olteniei,

este lipsită de orice element de întărire, putînd fi ușor atacată prin cele trei laturi pe care se întinde prispă, fără să mai vorbim de scara *exterioară*. Există cel mult o vagă asemănare de formă cu tipul de locuință pomenit, poate, cum spun autorii, sub influența celebrei cule din localitate.

tură, de sculptură și de pictură mai însemnate din țară și să aștepte esențialul despre ele.

Volumul este împărțit în trei capitole: cap. I. *Începuturile artei feudale românești și dezvoltarea ei până la prima jumătate a secolului al XV-lea*; cap. II, *Înflorirea artei feudale în secolele XV—XVI*; cap. III, *Artă în țările române în secolele XVII—XVIII*. Fiecare capitol cuprinde o scurtă introducere istorică, urmată de studiul arhitecturii religioase, al arhitecturii laice, al sculpturii și al picturii, mai întâi în Țara Românească, apoi în Moldova. Primul capitol mai cuprinde un paragraf consacrat construcțiilor de lemn și altul despre arta românească din Transilvania în secolele XIII—XV. În schimb, problema artei românești din Transilvania în secolele XVI—XVIII nu este inclusă în lucrare, ceea ce constituie după părerea noastră o lacună pe cât de gravă, pe atât de inexplicabilă. Cum a putut fi nesocotit un curent artistic care a creat monumente de însemnătate bisericilor sf. Nicolae din Schei (sec. XVI), sf. Nicolae din Făgăraș, sf. Nicolae din Hunedoara, Adormirea Maicii Domnului din Sîmbăta de Sus (sec. XVII), precum a bisericii Maieri din Alba-Iulia, a palatului Brîncovenesc (astăzi dispărut) din Sîmbăta de Jos (sec. XVIII) etc.? Institutul de Istoria Artei, care intenționează să trateze într-un volum separat „arta minorităților naționale din Transilvania și legăturile ei cu arta românească din această provincie” (p. 4), era, logic, dator să stabilească în primul rând, în volumul de față, caracterele acesteia. Sînt arătate în prefață motivele care au împiedicat includerea în volum a unui capitol special, tratînd despre artele plastice populare. Oricît de valabile ar fi aceste motive, socotim că cel puțin subiectul limitat al construcțiilor de lemn trebuia, eventual cu concursul secției de artă populară a Institutului, urmărit mai îndeaproape. Un cuvînt despre porțile de lemn ale curților țărănești, de pildă, putea să nu lipsească, după cum este greu de închipuit că studierea bisericilor de lemn din Țara Românească, oricît de puțin cercetate ar fi acestea, poate fi rezolvată printr-o singură frază (și nici aceea tocmai izbutită). În schimb, cetățile feudale în ruină din Turnu-Severin, Poenari etc. sau dispărute ca acele din Giurgiu și Turnu-Măgurele, care sînt cu totul în afara curentului artistic românesc, fac obiectul unor dezvoltări pe mai multe pagini (p. 33—34, 52—53). Cu aceste mici rezerve, recunoaștem importanța contribuției aduse de *Scurta istorie a artelor plastice în R.P.R.* problemei arhitecturii laice din epoca feudală, problemă oarecum neglijată în lucrările din trecut, greu de cercetat de altfel din pricina numărului redus de monumente ce s-au păstrat. O tratare mai științifică a subiectului va fi cu puțință numai atunci cînd întregul material existent va fi

fost cercetat amănunțit, cum au fost cercetate în trecut monumentele de arhitectură religioasă.

Introducerile istorice, element de mare importanță la astfel de lucrări, excelează prin claritatea expunerii, justetea și originalitatea ideilor dezvoltate. Semnalăm în mod deosebit interesul precizărilor noi aduse în problema, insuficient cercetată pînă în prezent, a aportului hotărîtor al meșterilor locali în crearea curentului realist din arta noastră. Aceeași claritate a expunerii caracterizează analiza manifestărilor artistice propriu-zise. Cititorul dornic să-și precizeze cunoștințele poate urmări cu ușurință demonstrațiile privind evoluția stilurilor și interdependența celor trei arte cercetate în lucrare.

Față de greutatea muncii de sinteză, descrierea propriu-zisă a monumentelor alese ca cele mai caracteristice va fi însemnat o sarcină ușoară, deoarece redactorii volumului au dispus, în special pentru arhitectură, de un material bogat cantitativ și calitativ. Totuși, răsfoind cartea, și anume pasajele privind Țara Românească, am fost izbiți de unele inexactități sau de lacune, ce au ca efect micșorarea valorii științifice a lucrării. Conform dorinței, exprimate în prefață, a prof. Oprescu, semnalăm colectivului de redactori¹ pe acelea pe care le-am reținut.

Astfel, se spune că „acoperișul în patru ape a bisericii este *întru totul la fel*¹ ca acel al caselor de locuit” (p. 10). În realitate, acoperișul bisericilor de lemn, rotunjit la partea de deasupra altarului, constituie tocmai un element de diferențiere între cele două categorii de clădiri.

Mai departe: „birnele sînt *îmbinate prin creștături*” (p. 10). Cuvîntul *creștături* desemnează tăieturile nu prea adînci care împodobesc suprafața birnelor. nicidecum ciopliturile adînci de la capetele lor care permit îmbinarea caracteristică în coadă de rîndunică.

Se afirmă mai departe că „fiecare șindrila era prinsă de cuie mari, de *lemn de tisă*” (p. 10). Această știre rămîne de controlat. La puținele clădiri unde am mai găsit cuie de lemn, acestea erau de gorun. Despre cuie din lemn de tisă nu pomenesc literatura de specialitate în frunte cu documentata lucrare a regretatului I. Popescu-Cilieni, *Învelișurile vechilor noastre biserici*. Dacă totuși ele au existat, credem că acest fapt nu a putut constitui decît o excepție și trebuia semnalată ca atare.

Dar să analizăm fraza despre bisericile de lemn din Țara Românească: „În Oltenia, biserica de lemn, tot de plan dreptunghiular, cu *cerdac* pe latura vestică și o *turlă scundă pe naos*, a evoluat către un tip caracteristic, apropiat mult de locuința țărănească, dînd naștere *tipului cu pridvor înalt* și scară la intrare, avînd înfățișarea unei case de locuit în acele locuri (biserici din Ștefănești, Grămești, bolnița mănăstirii

¹ Sublinierile sînt ale noastre.—R.C.

Dintr-un Lemn, reg. Pitești ș.a.)” (p.20). Cuvîntul turcesc *cerdac* nu este cel mai potrivit, aplicat bisericilor de lemn; există un termen consacrat: pridvor. Nu avem cunoștință, cel puțin în Oltenia, de biserici de lemn cu *turlă pe naos*; turla, cînd există, este pe pridvor, mai rar pe pronaos. Tipul (?) de biserică cu pridvor înalt, departe de a fi caracteristic, este cu totul excepțional; confuzia rezultă dintr-o imperfectă înțelegere a unui pasaj din *Istoria arhitecturii românești* de prof. Gr. Ionescu (p.29), în care se descrie o astfel de clădire (biserica din Grămești-Costești), însă precizînd că ea constituie un tip deosebit; în genere, după cum bine se știe, bisericile de lemn sînt caracterizate tocmai printr-un pridvor extrem de scund, așezat pe un mic soclu de bolovani. În sfîrșit, se creează impresia greșită că clădirile de lemn s-ar afla exclusiv în Oltenia și anume în părțile Rîmnicului-Vilcea, deoarece cele trei biserici citate ca exemple din care una reprodusă în imagine, precum și cele trei case țărănești reproduse puțin mai înainte, sînt toate luate din acel ținut. După părerea noastră, o lucrare de sinteză trebuie să îmbrățișeze fenomenul studiat pe întreaga lui întindere teritorială. Amintim că clădirile de lemn abundă în întreaga regiune deluroasă a Olteniei și Munteniei¹. În afară de cele publicate în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice” și în sus-amintita lucrare a prof. Gr. Ionescu, unele din ele au mai fost studiate în publicații regionale ca „Arhivele Olteniei”, „Îngerul” (Buzău) ș.a.

Știrea că la Vodița s-ar fi întrebuințat „pietre romane de calcar din fostul oraș Drubeta, situat în vecinătate” (p. 44) este hazardată. Să nu uităm că de la Turnu-Severin la Vodița sînt aproape 20 km. Părerea, mai verosimilă, susținută pînă în prezent este că „materialele întrebuințate sînt, pe lîngă bolovani de rîu, în special pietre și cărămizi romane, luate din resturile antichităților romane care încă există la Orșova, apropiată la 3 km de Vodița, vechea Dierna”².

Trecînd la cap. III, citim că „o altă trăsătură nouă (a bisericilor lui Matei Basarab)... e turnulețul de proporții mult mai mici, alipit de latura de miazăzi a pronaosului, cuprinzînd scara care duce spre turnul clopotniței” (p. 203). În realitate, se știe că acest turnuleț se află, mai întotdeauna, pe latura de miazănoapte a pronaosului.

Mai jos, textul reproduce eroarea lui Paul de Alep privind „ctitoria de la Mărgineni (1646) a lui Drăghici Mărgineanu, ruda postelnicului Constantin Cantacuzino” (p. 205). Drăghici Mărgineanu, în realitate, a trăit sub Neagoe Basarab și este ctitorul unei prime

clădiri, refăcute după cca 130 de ani de postelnicul Cantacuzino, după cum arată limpede pisania³.

În legătură cu „biserica din Călinești (Prahova)... a cărei fațadă principală, încadrată simetric de două turnulețe, dă bisericii un aspect nou neîntîlnit în arhitectura românească”, (p. 205), credem că „origina rusă a acestui tip de construcție”⁴ era de semnalat.

În sfîrșit, tot în legătură cu arhitectura religioasă din veacul al XVII-lea, constatăm că sînt omise în expunere două tipuri de clădiri de o importanță cu totul deosebită: turnurile-clopotniță independente de clădirea bisericii, care au dat monumente de valoare arhitectonică ridicată ca celebrele turnuri ale mănăstirilor Brebu, Brîncoveni, Plumbuita, Strehaia ș.a.; apoi tipul de biserică de formă dreptunghiulară ce apare în epoca lui Matei Basarab (bisericiile din Strehaia, Gherghița, Golești etc.) și va avea o foarte mare extensiune în tot decursul celei de-a doua jumătăți a veacului al XVII-lea, în veacul al XVIII-lea și în veacul al XIX-lea, constituind tipul prin excelență al bisericilor de sat de tip popular. De acest tip de biserică nu se pomenește în lucrare, încît cititorul rămîne cu ideea că există numai biserici de plan treflat.

Mai jos, textul privind bisericile de breslași (p.221) este astfel redactat, încît se înțelege că nu numai bisericile Scaune, Olari, Oțetari ș.a. intră în această categorie, ci și biserica cu Sfinți, Balamuci, sf. Elefterie și biserica Krețulescu. În afară de aceasta, se mai greșește spunînd că clopotnița acestor clădiri se află deasupra naosului (în loc de pronaos).

Trecem la arhitectura civilă. Termenul *foișor*, (p. 227) aplicat balconului culelor, n: ni se pare prea periclit; termenul consacrat este *cerdac*. *Foișor* se poate numi cel mult „acel loc de observație practicat sub acoperiș” și deschis pe cele patru laturi ale clădirii, ce exista la fostele cule din Pojogeni și Rovinari.

Informația despre *ascunzători* este de domeniul anecdotei.

Mai departe, precizarea că „acest gen de locuință s-a păstrat mai mult în regiunile Craiova și Pitești” implică, logic, că el ar fi existat și în alte regiuni ale țării, în care s-a păstrat mai puțin. Această teorie, fiind în contradicție cu părerea admisă despre răspîndirea teritorială a culelor, trebuia sprijinită pe date precise.

„Din numărul destul de mare al culelor oltenești — Calopăru, Pojogeni, Musculești, Cartiu, Măldărești, Curtișoara și Groșerea — ultimele trei sînt tot dată cele mai bine conservate și cele mai reprezentative”,

¹ De exemplu, numai în raionul Tîrgu-Jiu se află 31 biserici de lemn declarate monumente de arhitectură prin H.C.M. nr. 1160/1955, față de 7 în raionul Rîmnicul-Vilcea și tot 7 în raionul Horezu.

² V. Drăghiceanu, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice”, 1929, p. 153.

³ N. Iorga, *Inscripțiile din bisericile României*, Buc., 1905, p. 93—94.

⁴ P. Constantinescu-Iași, *Influența arhitecturii vechi rusești asupra vechii arhitecturi românești*, Buc., 1951, p. 87—95.

spune în încheiere alineatul privitor la cule. În realitate, există și alte cule decât cele enumerate mai sus. Culele din Pojogeni și Musculești nu mai sînt de mult deci nu se poate spune de ultimele trei că sînt *mai bine* conservate. Casa din Cartiu este o clădire boierească sau semiboierească extrem de interesantă, însă u este culă, fiind ușor de forțat prin cele patru laturi, larg deschise, ale clădirii, cît și, în special, prin scara ei exterioară.

Mai jos, autorii, citind din nou pe Paul de Alep, ne informează că „la Herești era un palat fără egal în lume” (p. 229). Ei omit să spună că această clădire există și astăzi, fiind în curs de restaurare.

Volumul este bogat ilustrat; reproducerile sînt alese, în genere, judicios, în strînsă legătură cu expunerea. Unele mici lacune ar putea fi ușor îndreptate într-o eventuală nouă ediție a lucrării. Fără să discutăm calitatea reproducerilor, care lasă de dorit, se impune o mai atentă triere a clișeeilor și înlăturarea acelor (fig. 33, 58, 77, 177 ș.a.) ce nu corespund exigențelor unei lucrări ca aceasta. De asemenea, după cum am mai arătat în legătură cu construcțiile de jern din Țara Românească, se cere mai multă grijă în alegerea vederilor din puncte cît mai variate ale zonei de răspîndire a monumentelor: astfel, la bisericile de lemn din Transilvania, în loc să fie reproduse două clădiri, foarte asemănătoare ca aspect, din Maramureș (fig. 8 — 9), se puteau reda, cu mai mult folos o biserică din Maramureș și alta din Munții Apuseni. Mai semnalăm faptul că unele figuri prezintă inconvenientul de a nu reda înfățișarea actuală a monumentelor: de pildă, figura 25 reproduce biserica mănăstirii Prislop cu aspectul ce-l avea înainte de restaurarea radicală a fațadelor din anul 1954; figura 125, de asemenea, înfățișează biserica mănăstirii Sucevița cu învelitoarea anterioară restaurării din 1954, care a redat acesteia forma ei inițială, degajînd și frescele de pe baza turlei.

Biserica Domnească din Curtea de Argeș este pe departe cea mai importantă din Țara Românească în ceea ce privește zugrăveala. Totuși, aceasta este reprezentată printr-o singură scenă (fig. 52), redată mai mult pentru faptul că cuprinde și chipul ctitorului. Ar fi fost instructiv, ca, alături de aceasta, să fie ilustrate prin exemple clare cele două școli de pictură, cea constantinopolitană și cea macedoneană, caracterizate cu atîta talent în text. La cap. II, regretăm că, alături de portretele ctitorilor, „convenționale, de aparat, cu figurile rigide, lipsite de expresie”, restaurate de altfel, nu a fost reprodus și acel admirabil sf. Ioan Botezătorul, nealterat de retușările din veacul al XVII-lea și „caracteristic pentru pictura românească de la începutul secolului al XVI-lea prin grandiozitatea și eleganța siluetei cît și prin expresivitatea feței” (p. 101). De asemenea, la o nouă ediție a volumului, pictura din veacul al XVI-lea, atît de slab

reprezentată în forma ei originală în Țara Românească, va trebui neapărat ilustrată și prin exemplare din minunatele fresce de la 1564 ale mănăstirii Tismana, degajate în anul 1956 și încă necunoscute de marele public.

La reproducerile de clădiri este bine să se menționeze direcția din care este luată vederea, cel puțin atunci cînd poate exista un dubiu. De pildă, la figura 122, reprezentînd un monument de aspect mai neobișnuit, această indicație lipsește.

De asemenea, caracterul științific al lucrării ar avea de cîștigat dacă ar fi arătată proveniența *laturilor* clișeeilor folosite, indicația generală din pagina 2 necuprinzînd, de pildă, figurile 13—15 (identificate de noi ca fiind luate din: Coriolan Petranu, *Monumentele istorice ale județului Bihor, I — Bisericele de lemn*, Sibiu, 1931, pl. LXXXVIII, LXXXIX, XCI (fig. 34), din: Barbu Slătineanu, *Contribuțiuni la ceramica bizantină din Turnu-Severin, Cetatea Albă și Enisala*, București, 1937, fig. 5) și probabil multe altele.

Volumul se încheie cu un foarte util glosar de termeni (în care ar putea figura și cuvintele: cerdac, foișor, firidă, tetrapod ș.a.), cu un repertoriu cronologic al principalelor monumente religioase din Țara Românească și altul pentru Moldova. La repertoriul monumentelor din Țara Românească este omisă mănăstirea Radu Vodă. În schimb, figurează, surprinzător biserica din Cîmpofeni (care este din 1872, iar nu de la începutul veacului al XIX-lea, cum este indicat, din Titirlești (aceeași observație, clădirea este din 1864) și altele care de asemenea nu prezintă nici o valoare artistică deosebită, fiind introduse pe listă numai pentru că cuprind portrete de ctitori țărani.

Bibliografia este mult prea sumară. Nici nu este de închipuit că s-ar putea întocmi istoria artelor plastice din R.P.R. fără a fi fost folosite lucrări ca: N. Iorga, *Inscripțiile din bisericile României*, W. Jänecke, *Das rumänische Bojaren-und Bauernhaus*, I. Voinescu, *Monumente de artă țărănească din România*, Gr. Ionescu, *Relatare asupra istoriei arhitecturii românești*, lucrările lui V. Vătășianu, C. Petranu etc.

R. C.

BRUNFELS WOLFGANG, *Mittelalterliche Stadtbaukunst in der Toskana*, Berlin, Gebrüder Mann, 1953, 278 p.

Străbătînd aproape intacte veacurile, orașele din Toscana și monumentele lor pun astăzi cercetătorului de probleme de artă sarcini mult mai grele de rezolvat decât acum 20 sau 30 de ani. Pe atunci se luau în considerație cu precădere probleme cu caracter formal, ca cel stilistic, urmărirea unei teme etc. Astăzi se cere din partea cercetătorului o